

PIOTR PIETRYGA, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
<https://orcid.org/0000-0001-7538-7105>
piopie1@amu.edu.pl

**Rec.: KS. JAROSŁAW WĄSOWICZ SDB,
DEFENSOR ECCLESIAE. ARCYBISKUP ANTONI
BARANIAK (1904-1977). SALEZJAŃSKIE KOLEJE ŻYCIA
I POSŁUGI METROPOLITY POZNAŃSKIEGO,
Warszawa 2022, ss. 296, ISBN 978-83-8229-513-9**

W lipcu 2022 roku na rynku wydawniczym pojawiła się nowa, obszerna publikacja naukowa, która poświęcona jest osobie abpa Antoniego Baraniaka (1904-1977), który niewątpliwie należy do jednych z najważniejszych postaci Kościoła okresu powojennego. Obecnie w badaniach historycznych prowadzonych w Polsce wiele miejsca poświęca się relacji państwo – Kościół w okresie PRL-u, zwłaszcza w czasie sprawowania posługi prymasa Polski przez kard. Stefana Wyszyńskiego (1901-1981). Powstające i wydawane przez Instytut Pamięci Narodowej (dalej: IPN) wyniki badań kolejnych historyków zapełniają miejsca „białych plam”. Warto dodać, że oprócz doświadczonych i utytułowanych badaczy – jak np. Autor omawianej książki – IPN daje również taką możliwość prezentowania swoich prac mniej doświadczonym, młodym badaczom.

W tym miejscu należy przedstawić Autora monografii, wymieniając najważniejsze fakty z jego życia, a także sprawowane funkcje. Ks. dr Jarosław Wąsowicz (ur. 1973) jest członkiem Towarzystwa św. Franciszka Salezego. W macierzystym zgromadzeniu zakonnym pełnił wiele odpowiedzialnych funkcji, z których warto wymienić: prowadzenie wykładów z historii Kościoła w Wyższym Seminarium Duchownym Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie nad Wartą, kierowanie Archiwum Inspektorii Salezjańskiej św. Wojciecha w Pile, nadzór (w latach 2003-2011) nad przebiegiem procesu beatyfikacyjnego wychowanków salezjańskich – „Piątki Poznańskiej”¹. W 2011

¹ Pod redakcją ks. J. Wąsowicza i R. Sierchuły ukazały się studia i źródła na temat „Poznańskiej Piątki” jako XXI tom w ramach serii „Studia i materiały poznań-

roku na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu obronił pracę doktorską – otrzymał potem za nią I nagrodę za pracę naukową od Europejskiego Centrum Solidarności². W 2018 roku został powołany przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego do składu Rady Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku. Jest także wiceprezesem Stowarzyszenia Archiwistów Kościelnych (dalej: SAK). Do zainteresowań naukowych Autora należy zaliczyć: działalność opozycji antykomunistycznej w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem „Solidarności” oraz ruchów młodzieżowych, historię Kościoła w okresie PRL-u, męczeństwo Polaków w czasie okupacji hitlerowskiej, a także dzieje macierzystego zgromadzenia oraz nauki pomocnicze historii. Trzeba dodać, że ks. dr Wąsowicz ma w swoim życiorysie działalność opozycyjną – był aktywnym członkiem Federacji Młodzieży Walczącej i jest autorem publikacji na temat tej organizacji³. Działa także duszpastersko jako opiekun Stowarzyszenia Federacji Młodzieży Walczącej. Jeśli chodzi o działalność pastoralną – był jednym z przewodników salezjańskiej Międzynarodowej Pieszej Pielgrzymki z Suwałk do Ostrej Bramy. Jest także kapelanem Towarzystwa Przyjaciół Wilna i Ziemi Wileńskiej, a od 2008 roku organizatorem Ogólnopolskiej Patriotycznej Pielgrzymki Kibiców na Jasną Górę.

W recenzji przed analizą treści monografii należy poruszyć także stan badań nad omawianym w monografii tematem i tymi, które znajdują się w jego orbicie. Niewątpliwie postać abpa A. Baraniaka, choć ważna dla Kościoła w Polsce, nie jest zbyt powszechnie znana – sam autor zwraca na to uwagę. Dlatego publikację ks. dra Wąsowicza należy uznać za kolejną próbę zmiany takiego stanu rzeczy. Wskazać należy, że od śmierci samego abpa Baraniaka (w 1977 roku) zaczęły się pojawiać prace jemu poświęcone, jednak z uwagi na panujące wtedy warunki polityczne – rządy Edwarda Gierka (1913-2001) i sytuację Kościoła w Polsce jeszcze przed wyborem Karola Wojtyły (1920-

skiego IPN” – zob. *Wierni do końca. Studia i materiały źródłowe o „Poznańskiej Piątce” męczenników II wojny światowej*, red. R. Sierchuła, J. Wąsowicz, Poznań 2012.

² Por. J. Wąsowicz, *Niezależny młodzieżowy w Gdańsku w latach 1981-1989*, „Dzieje Najnowsze”, r. 44, z. 2 (2012), s. 157-164.

³ J. Wąsowicz, *Nadchodzi nasz czas. Federacja Młodzieży Walczącej 1984-1990*, Kraków 2009.

2005) na papieża – nie zostały one przeprowadzone całościowo, a zwrócenie uwagi na szczególnie chwalebne wątki z życia arcybiskupa spotykały się ze sprzeciwem cenzury. Sam Autor we *Wprowadzeniu* do książki (s. 9-27) omawia dotychczasowe publikacje o postaci arcybiskupa poznańskiego. Do najważniejszych zalicza dwie prace abpa prof. Marka Jędraszewskiego (ur. 1949 r.) pt. *Teczki na Baraniaka* – pierwszy tom z podtytułem *Świadek*, drugi – *Kalendarium działań SB*. Oba tomy zostały wydane w Poznaniu w 2009 roku⁴. Kolejną znaczną pozycją jest publikacja *Z więzienia na stolicę arcybiskupią: arcybiskup Antoni Baraniak 1904-1977*, której redaktorem jest utytułowany historyk ks. prof. Zygmunt Zieliński (ur. 1931 r.)⁵. Z innych istotnych pozycji należy także wskazać na album, który miał w założeniu przybliżyć samą postać abpa A. Baraniaka. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na trafny wybór koncepcji – popularyzacji osoby arcybiskupa przez opublikowanie zdjęć objętych podstawowym aparatem krytycznym⁶. Autor monografii sam wydał już kilka prac naukowych poświęconych osobie arcybiskupa⁷. Zatem nie mierzy się z ma-

⁴ Zob. M. Jędraszewski, *Teczki na Baraniaka*, t. 1: *Świadek*; t. 2: *Kalendarium działań SB*, Poznań 2009.

⁵ Więcej na temat ks. prof. Z. Zielińskiego zob. tenże, *Powroty minionego czasu. Zagnieżdżone w pamięci*, wstęp i oprac. R. Łątka, Warszawa 2020.

⁶ Zob. *Arcybiskup Antoni Baraniak 1904-1977*, red. K. Białycki, R. Łątka, R. Reczek, E. Wojcieszek, Poznań-Warszawa 2017. Album otrzymał nagrodę Stowarzyszenia Wydawców Katolickich FENIKS w 2018 roku w kategorii „Niepodległa 2018”.

⁷ Zob. publikacje ks. Wąsowicza o abpie A. Baraniaku: tenże, *Arcybiskup Antoni Baraniak SDB: wspomnienie w 50. rocznicę objęcia rządów w metropolii poznańskiej* [w:] „Kronika Wielkopolski”, nr 1 (2008), s. 15-34; *Udział metropolity poznańskiego arcybiskupa Antoniego Baraniaka SDB w obradach Soboru Watykańskiego II* [w:] *Studia Soborowe. Historia i nauczanie Vaticanum II*, red. M. Białkowski, Toruń 2013, s. 209-234; *Troska salezjanów o bpa Antoniego Baraniaka SDB w okresie jego internowania w Marszałkach (29 grudnia 1955 r. – 1 kwietnia 1956 r.)*, „Seminare: poszukiwania naukowo-pastoralne”, t. 35, nr 1 (2014), s. 157-169; *Żołnierz Niezłomny Kościoła: abp Antoni Baraniak (1904-1977)*, „Wyklęci: ogólnopolski kwartalnik poświęcony żołnierzom wyklętym”, nr 1 (2017), s. 221-225; *Niezłomni bohaterowie: Niezłomny Pasterz Kościoła Arcybiskup Antoni Baraniak*, Piła 2019; *Relacja arcybiskupa Antoniego Baraniaka o sytuacji polskiego duszpasterstwa w Anglii z listopada 1972 r.*, „Fides, Ratio et Patria. Studia Toruń-

terią dla niego zupełnie nową, ale dzięki monografii daje nam szczegółowe opracowanie tematu poprzez rzetelną jego analizę, a w końcu poddanie udanej syntezie (por. *Zakończenie*, s. 567-572).

Przejsć należy do omówienia poszczególnych części książki. Całość otwiera *Słowo wstępne*, które do czytelnika skierował prezes IPN dr Karol Nawrocki (ur. 1983 r.)⁸. O autorze monografii wyraża się on w pochlebnych słowach, a także żywi przekonanie, że przeprowadzone badania, oparte na szeroko zakrojonej kwerendzie w archiwach, w znaczący sposób uzupełnią wiedzę na temat abpa A. Baraniaka (s. 7-8).

Sam Autor w obszernym *Wprowadzeniu* (s. 9-27) przedstawia dotychczasowy stan badań na temat osoby i działalności abpa A. Baraniaka – ta część ma charakter wprowadzający i wyjaśniający. Dalej zapoznaje on Czytelnika ze strukturą monografii, bazą źródłową, z jakiej skorzystał, terminologią salezjańską, a także dodaje podziękowania. Niewątpliwym atutem, na który należy zwrócić uwagę, jest zamieszczenie przed zasadniczymi siedmioma rozdziałami książki terminologii salezjańskiej – widać, że Autor był świadomy, że Czytelnik może napotkać w trakcie lektury pewne trudności w rozumieniu zakonnego słownictwa. Ta zapobiegawcza postawa niewątpliwie ułatwi Czytelnikowi lekturę monografii. Kwestią dyskusyjną jest to, czy podziękowania powinny zostać umieszczone na początku (jak to tu ma miejsce) czy na końcu książki. Jednak z układu poszczególnych części monografii wyłania się jej klarowny i przemyślany układ.

Zasadniczą część książki stanowi siedem rozdziałów, które traktują o kolejnych etapach życia A. Baraniaka: w zgromadzeniu salezjańskim, a następnie w łączności z nim nowo podejmowanych funkcjach i urzędach.

Rozdział I – *Lata młodości* – mówi o środowisku rodzinnym i o latach spędzonych przez A. Baraniaka w zakładzie im. ks. Jana Bosko w Oświęcimiu (s. 28-65).

Rozdział II – *Formacja początkowa w zgromadzeniu salezjańskim* – opowiada o nowicjacie, okresie studentatu w Krakowie, praktyce duszpa-

skie”, nr 12 (2020), s. 174-187; *Prymas Polski kard. Stefan Wyszyński wobec Zgromadzenia Salezjańskiego: wybrane zagadnienia* [w:] *Kardynał Stefan Wyszyński: Prymas, Mąż Stanu, Błogosławiony*, red. T. Ceynowa, Radom-Koszalin 2021, s. 105-134.

⁸ Zob. <https://ipn.gov.pl/pl/o-ipn/struktura/prezes/147361,Prezes-Instytutu-Pamieci-Narodowej.html> (dostęp: 12.12.2022 r.)

stersko-wychowawczej, studiach teologicznych i publikacjach w czasopiśmie salezjańskich przyszłego arcybiskupa poznańskiego (s. 66-127).

Rozdział III – *Posługa sekretarza prymasa Polski kard. Augusta Hlonda* (s. 127-225) – analizuje szczegółowo relację A. Baraniaka z jego przełożonym, również wywodzącym się ze zgromadzenia salezjańskiego. Rozdział przedstawia funkcje, jakie pełnił A. Baraniak z ramienia kard. A. Hlonda: nieoficjalnego powiernika między prymasem a zgromadzeniem salezjańskim i kuratora Zgromadzenia Braci Serca Jezusowego (sigła zakonne: CFCI). Ponadto rozdział ten zawiera działalność informacyjną i dobroczynną poza Polską w okresie 1939-1945, a także działalność publicystyczną i naukową A. Baraniaka.

W rozdziale IV – *Kontynuacja pracy w Sekretariacie Prymasa Polski w zmienionych warunkach społeczno-politycznych w Polsce po II wojnie światowej* (s. 226-332) – Autor pisze o schyłkowym okresie życia kard. A. Hlonda (1945-1948), a także o A. Baraniaku jako sekretarzu następcy zmarłego prymasa. Rozwija dalej wątek sakry biskupiej A. Baraniaka, który pozostał na stanowisku kierownika sekretariatu prymasowskiego. Porusza także kwestię relacji państwo – Kościół w pierwszych latach PRL-u, jednak czyni to z innej perspektywy. Do tej pory szczególnie rozpisywano się o uwięzieniu prymasa S. Wyszyńskiego, jedynie wspominając o tym, że bp Baraniak również był uwięziony. W obecnej publikacji Autor zwraca szczególną uwagę Czytelnika na A. Baraniaka jako więźnia aparatu PRL-u na ulicy Rakowieckiej. Należy dodać, że monografia nie skupia się wyłącznie na osobie A. Baraniaka – we wspomnianym rozdziale Autor opisuje także działalność salezjanów próbujących zadbać o zdrowie biskupa, który został w opłakanym stanie wypuszczony z więzienia. Ostatnim omawianym wątkiem tego rozdziału jest działalność publicystyczna przyszłego arcybiskupa poznańskiego w latach 1945-1957.

W rozdziale V – *Przejawy łączności arcybiskupa poznańskiego z Towarzystwem Salezjańskim* – zostało poruszonych sporo wątków. Rozdział ten jest najbardziej obszerny (s. 333-475), w tej części autor omawia ostatni okres pracy A. Baraniaka w sekretariacie prymasa, a następnie jego nominację z biskupa pomocniczego archidiecezji gnieźnieńskiej na ordynariusza poznańskiego. Kolejne wątki dotyczą *stricto* relacji abpa A. Baraniaka z jego macierzystym zgromadzeniem i instytucjami wyrosłymi wokół niego. Poruszona została zarówno kwestia kontaktów oficjalnych z całym zgromadzeniem, jak i z poszczegól-

nymi współbraćmi. Ukazana jest także wrażliwość duszpasterska ordynariusza poznańskiego jako duchowego syna ks. Bosco podczas pracy z młodzieżą w jego archidiecezji. Niezwykle ubogacające są opisane wątki salezjańskie w czasie trwania II Soboru Watykańskiego (1962-1965). Autor wskazał także na wkład abpa A. Baraniaka w rozwój kultu Matki Bożej Wspomożenia Wiernych i świętych salezjańskich.

W rozdziale VI – *Strażnik pamięci o prymasie Auguście Hlondzie* (s. 476-532) – poruszone zostały kwestie inicjatyw, które miały za cel upamiętnić kard. A. Hlonda, zwłaszcza wkład A. Baraniaka w powstanie zbioru „Acta Hlondiana” – wcześniej ks. dr J. Wąsowicz nazywa go „stróżem duchowej i [...] materialnej spuścizny” kard. Hlonda (s. 16). Opisana w tym miejscu tematyka zapewne szczególnie zainteresuje archiwistów i źródłoznawców. Ukazane zostały także relacje abpa Baraniaka z Towarzystwem Chrystusowym dla Polonii Zagranicznej, którego kard. Hlond był pomysłodawcą i dobroczyńcą.

Spinający zasadniczy korpus książki rozdział VII (s. 533-566) zatytułowany został: *Ostatnie chwile z życia abp. Antoniego Baraniaka i kultywowanie pamięci o nim w zgromadzeniu salezjańskim*. Autor opisuje w nim śmierć arcybiskupa i jego uroczystości pogrzebowe. Następnie pisze o formach upamiętnienia A. Baraniaka poprzez poświęcone mu sympozja naukowe i publikacje.

W *Zakończeniu* (s. 567-572) ks. dr J. Wąsowicz krótko podsumowuje wyniki przeprowadzonych badań i wyraża nadzieję, że dzięki nim postać abpa A. Baraniaka stanie się jeszcze bardziej znana w przestrzeni polskiej, salezjańskiej i także całego Kościoła.

W monografii została zawarta niezwykle obszerna *Bibliografia* (s. 573-639), licząca kilkadziesiąt stron. Nawet niedoświadczony Czytelnik będzie w stanie stwierdzić, że Autor zadał sobie wiele trudu, by rzetelnie opracować źródła, z których korzystał. Ponadto tak szczegółowo sporządzona bibliografia może spełniać rolę bazy do dalszych badań nad osobą i posługą abpa A. Baraniaka. Uzupełnieniem edytorskim jest także *Wykaz skrótów* (s. 640-643) i *Indeks osób* (s. 644-669), nieodzowne przy wydawaniu prac naukowych tego formatu. Niewątpliwie ułatwi to Czytelnikom korzystanie z wyników badań przeprowadzonych przez ks. dra J. Wąsowicza.

Książkę wzbogaca materiał ilustracyjny, szkoda jednak, że nie został on ujęty w spisie treści, a strony i fotografie nie zostały ponumerowane (znajdują się one na stronach 673-696, numeracja od autora recenzji:

PP). Materiał ten winno się nazywać ilustracyjnym, a nie tylko fotograficznym – zawiera on także skany, np. paszportu (s. 674-675), listu (s. 689-691) czy obrazka (s. 688). Materiał ilustracyjny zwiększa atrakcyjność książki, zwłaszcza że został tak wyselekcjonowany, aby uwrażliwić czytelnika na salezjańskie wątki w życiu abpa A. Baraniaka. Fotografie te nie były dotąd znane szerokiemu gronu odbiorców.

We *Wprowadzeniu* autor zwraca uwagę na dotychczasowy stan badań – wskazuje na książkę napisaną przez ks. prof. Z. Zielińskiego, która ukazała się w serii „Wielkopole XX wieku” (seria ta ma w rzeczywistości inny zapis – „Wielkopole Dwudziestego Wieku”, trudno ją też nazwać serią, skoro ukazały się tylko trzy tytuły w latach 2008-2010, a od tego czasu nie pojawiło się nic nowego). Pominięty został też stopień naukowy związanego z poznańskim uniwersytetem, utytułowanego naukowca prof. Ryszarda Wryka (niewłaściwie zostało także zapisane jego nazwisko – jako „Ryszard Wryka”). Pojawia się także niekonsekwencja w tytułowaniu – Stefan Wyszyński był biskupem gnieźnieńsko-warszawskim (lub inaczej: gnieźnieńskim i warszawskim), a nie warszawsko-gnieźnieńskim. Należy wskazać, że zawsze się tak tytułował, z zachowaniem właśnie tej kolejności w wymienianiu diecezji. Kwestia przez niektórych uważana za drugorzędną dla życia i posługi abpa A. Baraniaka jest niezwykle ważna – abp Antoni Baraniak jako szef Sekretariatu Prymasa Polski był w latach 1951-1957 biskupem pomocniczym prymasowskiej archidiecezji gnieźnieńskiej, choć na stałe urzędował w Warszawie. Poprawa w tytułowaniu prymasa Stefana Wyszyńskiego jest dobrym zastosowaniem wyników badań prowadzonych zwłaszcza w ostatnich latach nad historią prymasostwa w Polsce⁹.

Istotny jest ogrom pracy włożonej przez Autora w poszukiwanie, a następnie selekcjonowanie materiału archiwalnego – dzięki dokładnemu przebadaniu archiwaliów, które przez innych historyków zostałyby pominięte, Autorowi monografii udało się ustalić z pozoru mało

⁹ Wystarczy wymienić dwie pozycje: K. Śmigiel, *Prymasostwo polskie: instytucja, prymasi, dokumenty*, Warszawa 2018 i *Dzieje prymasostwa polskiego*, red. Ł. Krucki, Gniezno 2017. Pierwsza z nich została wydana przez Narodowe Centrum Nauki i otrzymała wyróżnienie „Feniks 2019” w kategorii Edytorstwo, druga towarzyszyła konferencji naukowej z okazji sześćsetlecia prymasostwa w Polsce.

znaczące fakty z życia abpa A. Baraniaka. Kwerenda objęła także wiele rodzajów archiwów – warto na to zwrócić uwagę, gdyż archiwa kościelne nie są zasadniczo ujęte w jedną sieć i funkcjonują na podstawie różniących się od siebie przepisów. Tutaj mamy do czynienia z jeszcze inną kategorią, bo archiwami zakonnymi i ich całą specyfiką. Ponadto Autor skorzystał także z archiwum o charakterze centralnym – Centralnego Archiwum Salezjańskiego w Rzymie, a także z czterech centralnych archiwów polskich inspektorii salezjańskich: krakowskiej, pilskiej, warszawskiej i wrocławskiej (a więc wszystkich czterech istniejących na terenie Polski). Dodatkowo kwerendą zostały objęte archiwa poszczególnych domów związanych z posługą A. Baraniaka. Jak zaznaczył sam Autor monografii, sprawowana przez niego funkcja wiceprezesa SAK znacząco ułatwiła mu dostęp do wielu archiwów. Dlatego jeszcze raz należy pochwalić monografię za jej wybitnie źródłowy charakter, a także szczerą motywację jej Autora do przedłożenia Czytelnikowi wyników rzetelnych badań nad źródłami, co niewątpliwie było czasochłonne.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że ks. dr J. Wąsowicz zrzęcznie zagospodarował nieodkryte jeszcze szczegóły z życia arcybiskupa, oddał też wielką przysługę Kościołowi poznańskiemu przez wskazanie na pełną poświęcenie posługę dla tej wspólnoty jej pasterza. Kolejna przysługa została oddana także Towarzystwu św. Franciszka Salezego poprzez zwrócenie uwagi na wybitnego członka zgromadzenia, który choć wyniesiony został do godności episkopatu, to nie zapomniał o własnym zgromadzeniu. Swoją drogą zgromadzenie nie zapomniało również o nim.

PIOTR PIETRYGA – student historii ze specjalnością archiwistyczną na Wydziale Historii oraz teologii na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Członek Stowarzyszenia Archiwistów Polskich Oddział w Poznaniu. Zainteresowania badawcze z historii: XIX i XX w., spuścizny archiwalne, heraldyka kościelna, historia uniwersytetów. Zainteresowania badawcze z teologii: katolicka nauka społeczna, metodologia nauk teologicznych, życie i nauczanie Josepha Ratzingera – papieża Benedykta XVI.